

Нуруллаєв Ількін Садагат огли, доктор юридичних наук,
доцент, професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства факультету міжнародних
відносин Національного авіаційного університету,
м. Київ, Україна

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ

Притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів: злочину геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії лишається одним з найбільш складних в реалізації норм міжнародного кримінального права не зважаючи на доволі широкую практику створення та діяльності різноманітних органів міжнародного кримінального правосуддя. У статті досліджуються особливості притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів Міжнародним кримінальним судом відповідно до Римського статуту. Звернено увагу на особливу місію Міжнародного кримінального суду, яка закладена його розробниками у преамбулі Римського статуту, зокрема, покласти край безкарності за вчинення найтяжчих злочинів, що викликають стурбованість усієї міжнародної спільноти за запобігання їх у майбутньому. Досліджено предметну юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів, що можуть бути вчинені як під час міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. Акцентовано на комплементарній юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів, і, як наслідок, первинній відповідальності держав щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини на їх території.

Під час збройної агресії російської федерації проти України вчинення міжнародних злочинів російською армією набуло масового характеру; найбільш чисельними серед них є воєнні злочини. Відтак, окрема увага в статті приділяється до воєнних злочинів, вчинених під час збройної агресії російської федерації проти України та дослідженню можливостей Міжнародного кримінального суду притягнути до відповідальності винних осіб. Відтак, ця стаття покликана проаналізувати, які діяння складають воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), яка процедура провадження у МКС та чи зможе міжнародне співтовариство в межах юрисдикції МКС притягнути до відповідальності винних за вчинення воєнних злочинів в Україні, включаючи найвище воєнне та політичне керівництво держави-агресорки.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародні злочини, Міжнародний кримінальний суд, Женевська конвенція, Офіс Прокурора Міжнародного Кримінального Суду, Прокурор Міжнародного Кримінального Суду.

Nurullaiev Ilkin Sadahat ohly. Specific issues of criminal responsibility for commitment of war crimes in the international criminal court

Bringing individual criminal responsibility for the commission of international crimes: the crime of genocide, war crimes, crimes against humanity and the crime of aggression remains one of the most difficult in the implementation of the norms of international criminal law, despite the rather wide practice of the creation and operation of various bodies of international criminal justice. The article examines the specifics of prosecution for war crimes in the International Criminal Court. Attention is drawn to the special mission of the International Criminal Court, which was established by its drafters in the preamble of the Rome Statute, in particular, to put an end to impunity for the commission of the most serious crimes, which are of concern of the international community and their prevention in the future. The material jurisdiction of the International Criminal Court regarding war crimes, which may be committed both during international and non-international armed conflicts, is studied. Attention is drawn to the complementary jurisdiction of the International Criminal Court regarding war crimes, and as a result, the primary responsibility of states to prosecute persons who have committed war crimes on their territory within the framework of national legal systems. The purpose of the article is to analyze what acts constitute war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court (hereinafter - the ICC), what the procedure of proceedings at the ICC is, and whether the international community will be able to prosecute those guilty of war crimes in Ukraine through the ICC.

During the armed aggression of the russian federation against Ukraine, the commission of international crimes by the russian army is massive; the most numerous among them are war crimes. Therefore, special attention is paid to the war crimes committed during the armed aggression of the russian federation against Ukraine. This article is designed to analyze what acts constitute war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court (hereinafter referred to as the ICC), what is the procedure of proceedings at the ICC, and whether the international community will be able to prosecute those guilty of war crimes in Ukraine through the ICC, ncluding the highest military and the political leadership of the aggressor state.

Key words: war crimes, international crimes, International Criminal Court, Geneva Convention, Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, Prosecutor of the International Criminal Court.

Постановка проблеми. Питання міжнародної відповідальності держав за міжнародні протиправні акти є одними з найбільш складних у міжнародному праві. Не менш складними є питання і притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів: злочину геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії.

Не викликає сумніву, що найбільш кричущим порушенням норм міжнародного права є збройна агресія однієї держави проти іншої. Російська федерація неодноразово вчиняла подібні дії, зокрема, у 2014 році окупувала частину території України та розпочала збройний конфлікт на території Донецької та Луганської областей, а 24 лютого 2022 року продовжила розв'язану війну шляхом широкомасштабного прямого вторгнення в Україну. Під час такої війни масовими є вчинення міжнародних злочинів; найбільш чисельними серед них є воєнні злочини. Відтак, ця стаття покликана проаналізувати, які діяння складають воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), яка процедура провадження у МКС та чи зможе міжнародне співтовариство через МКС притягнути до відповідальності винних за вчинення воєнних злочинів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика розглядалася низкою вчених, зокрема її окремі аспекти досліджували в своїх працях такі науковці як: М.Ш. Бассіоні, Базов О.В., М.О. Баймуратов, М.В. Буроменський, В.В. Гутник, М.М. Гнатівський, Н.В. Камінська, А.О. Кориневич, С.М. Переполькін, Т.Л. Сироїд, В.Шабас, Я.Т. Яворський та інші.

Метою статті є аналіз особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів МКС, зокрема дослідження предметної юрисдикції МКС щодо воєнних злочинів та процедури провадження у зазначеному Суді.

Виклад основного матеріалу.

Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додатковий протокол до них від 8 червня 1977 року зобов'язують держави кваліфікувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права у своєму національному законодавстві як воєнні злочини, передбачивши кримінальну відповідальність за їх вчинення. Власне відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, держави повинні переслідувати осіб за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, або передати таких осіб державі, яка бажає переслідувати. Відтак, відповідно до Женевських конвенцій воєнні злочини підпадають під принцип універсальної юрисдикції. Він полягає в тому, що будь-яка держава має право притягнути до відповідальності особу за вчинення злочинів, незалежно від місця їх вчинення злочину та громадянства суб'єкта злочину чи його жертви [1, с. 1; 2].

У минулому воєнні злочинці переслідувалися на міжнародному рівні Міжнародними військовими трибуналами в Нюрнберзі та Токіо, Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії та Міжнародним трибуналом щодо Руанди, а також низкою «гібридних» судових установ (Спеціальний трибунал для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати Камбоджі тощо).

Сьогодні єдиним постійнодіючим органом міжнародного кримінального правосуддя є МКС, який створений на підставі Римського статуту МКС, прийнятого 17 липня 1998 року. Вперше в історії людства держави вирішили встановити юрисдикцію постійного міжнародного кримінального суду для переслідування осіб, які вчинили найтяжчі злочини на їхній території чи їх громадянами [3, с. 191; 4]. Власне, як підкреслено у преамбулі Римського статуту, місією МКС є покласти край безкарності тих, хто вчиняє найтяжчі злочини, що викликають стурбованість усієї міжнародної спільноти, і таким чином сприяти запобіганню таким злочинам.

Згідно Римського статуту, МКС має компліментарну (доповнюючу) юрисдикцію [5, с. 247], відтак, кожна держава зобов'язана здійснювати свою кримінальну юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за вчинення міжнародних злочинів, а МКС може здійснювати юрисдикцію тільки тоді, коли держава не може або не бажає належним чином розслідувати чи переслідувати злочинців (ст. 17 Римського статуту МКС).

Серед міжнародних злочинів, які підпадають під предметну юрисдикцію МКС є геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Але оскільки дане дослідження обмежується воєнними злочинами, надалі більш детально саме воєнні злочини будуть досліджені.

До воєнних злочинів за ст. 8 Статуту МКС належать:

1) Серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., зокрема: умисні вбивства; катування або нелюдське поводження; умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю, широкомасштабне знищення та привласнення майна, що не викликане воєнною необхідністю та вчинене незаконно і безглуздо, примушення військовополоненого чи іншої захищеної особи до служби в збройних силах ворожої держави; умисне позбавлення військовополоненого чи іншої захищеної особи права на справедливий суд; незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; взяття заручників;

2) Інші серйозні порушення законів та звичаїв, які застосовуються під час міжнародних збройних конфліктів у межах, встановлених міжнародним правом, зокрема умисні напади на цивільне населення та цивільні об'єкти, умисне нанесення ударів по персоналу, об'єктів, підрозділів або транспортних засобів, задіяних у наданні гуманітарної допомоги тощо. Заборона таких діянь передбачена Гаазькою конвенцією

про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р., Додатковим протоколом I 1977 р., Декларацією про незастосування куль, що легко розгортаються та сплющуються 1899 р. та Протоколом про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 р.

3) Серйозні порушення статті 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій 12 серпня 1949 р., яка застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру;

4) Інші серйозні порушення законів та звичаїв, які застосовуються під час збройних конфліктів неміжнародного характеру в межах, встановлених міжнародним правом.

Отже, у Римському статуті передбачена відповідальність за вчинення воєнних злочинів як під час міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів.

У 2023 році виповнилася двадцять п'ята річниця Римського статуту МКС. Після створення та функціонування різних міжнародних та інтернаціоналізованих кримінальних трибуналів, створення МКС зустріли з великою надією як інституцію, що відстоюватиме правосуддя перед владою та притягне до відповідальності високопоставлених злочинців і забезпечить принцип невідворотності покарання [6, с. 108]. Сьогодні деякі науковці звертають увагу, що міжнародне кримінальне правосуддя переживає кризу [7].

Згідно ст. 27 Римського статуту, персональна юрисдикція МКС застосовується до всіх осіб без розрізнення на основі посадового становища. Зокрема, посадове становище глави держави або уряду, члена уряду або парламенту, обраного представника чи державної посадової особи в жодному разі не звільняє особу від кримінальної відповідальності відповідно до Римського статуту та не є підставою для пом'якшення покарання. По суті міжнародні кримінальні суди і трибунали й були створені для того, щоб вищі посадові особи не уникали відповідальності за вчинені злочини, ховаючись за своїм особливим статусом [8, с. 60].

У Міжнародному кримінальному суді до відповідальності може бути притягнуто будь-яка особа, яка вчиняє воєнні злочини, у тому числі шляхом надання наказу, або така особа, що підбурює чи сприяє іншим чином у вчиненні цих злочинів (ст.25 Римського статуту).

Яка ж процедура притягнення до відповідальності за воєнні злочини у Міжнародному кримінальному суді? Усе починається з ініціювання провадження. Відповідно до ст. 13 Римського статуту, МКС вправі здійснювати свою юрисдикцію щодо відповідного міжнародного злочину, якщо: а) ситуація, в якій імовірно було вчинено один або декілька таких злочинів, передана Прокурору державою-учасницею; б) ситуація, в якій імовірно було вчинено один або декілька злочинів, передана Прокурору Радою Безпеки ООН, яка діє відповідно до Глави VII Статуту ООН; або в) Прокурор розпочав розслідування *proprio motu* відповідно до ст.15 Римського статуту. На додаток до цього, держави можуть визнати юрисдикцію на *ad hoc* основі, подавши заяву відповідно до статті 12 (3) Римського статуту.

Після передачі ситуації, або ініціювання провадження Прокурором *proprio motu* Прокурор проводить її попереднє вивчення (*preliminary examinations*). Попередня перевірка являє собою дослідження інформації на предмет того, чи містить вона достатні фактичні та правові підстави для ініціювання офіційного кримінального переслідування [9, с. 72; 10, с. 296]. Прокурор під час попереднього вивчення отримує інформацію щодо ситуації з будь-яких джерел. Фізичні особи чи організації вправі подавати Прокурору інформацію щодо злочинів, які підпадають під юрисдикцію Суду. Стаття 15 Римського статуту надає Прокурору право отримувати інформацію від різних організацій, зокрема держав, органів ООН, міжурядових або неурядових організацій, або від інших надійних джерел, які Прокурор буде вважати відповідними. Прокурор повинен зберігати конфіденційність інформації та показів та вживати відповідних заходів. Враховуючи сучасний розвиток цифрових технологій, що кожна особа вправі звернутися до Прокурора МКС та надати відповідну інформацію про вчинення злочину через інтернет-сторінку Офісу Прокурора за покликанням: <https://otplink.icc-cpi.int/>.

Проводячи попередню перевірку отриманої інформації, Прокурор згідно пол. 27 Регламенту Офісу Прокурора повинен попередньо з'ясувати чи: а) отримана інформація не стосується питань, які явно виходять за рамки юрисдикції Суду; б) отримана інформація досліджується у рамках ситуації, яка перевіряється, або розслідується, або є в основі обвинувачення, і яка має бути розглянута в контексті поточної діяльності; в) отримана інформація стосується питань, що виходять за рамки юрисдикції Суду і не мають відношення до ситуації вже при аналізі та розслідуванні або є в основі обвинувачення, і яка вимагає подальшої перевірки відповідно до пр. 48 ППД МКС [11].

Провівши попереднє вивчення (*preliminary examinations*) ситуації Прокурор приймає рішення про початок розслідування. Відтак, варто погодитися з думкою Я.Т. Яворського, що незалежно від того, хто є ініціатором відкриття провадження, саме від рішення Прокурора про наявність або відсутність достатніх підстав для проведення розслідування залежить подальша доля переданої ситуації чи отриманої інформації. За наявності достатніх підстав – розпочинається розслідування (самостійно Прокурором або за погодженням з Палатою попереднього провадження), за їх відсутності – відмовляється у порушенні розслідування [12, с. 170].

Після прийняття рішення про початок розслідування Прокурор проводить саме розслідування. Повноваження Прокурора під час розслідувань визначені у ст.54 Римського статуту. Згідно п.1 ст.54 Римського статуту, Прокурор для встановлення істини проводить розслідування, щоб охопити всі факти та докази, що стосуються оцінки того, чи настає кримінальна відповідальність згідно Римського Статуту, і при цьому

однаковою мірою розслідує обставини, що свідчать як про винуватість, так і про невинуватість, а також вживає належних заходів для забезпечення ефективного розслідування і кримінального переслідування за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, враховуючи при цьому інтереси та особисті обставини потерпілих і свідків, у тому числі вік, гендерний фактор та стан здоров'я, а також характер злочинів, зокрема злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, гендерним насильством або насильством над дітьми.

Під час проведення розслідування Офісом Прокурора МКС збираються докази. Аналіз ст. 69 Римського статуту дозволяє до доказів віднести: усні та письмові свідчення, документальні докази та речові докази.

Згідно п.7 ст. 69 Римського статуту, докази, отримані в результаті порушення положень Статуту або міжнародно визнаних прав людини є недопустимими, якщо порушення породжує серйозні сумніви стосовно достовірності доказів; або допущення доказів було б несумісним з об'єктивним провадженням і завдало б йому серйозної шкоди.

Розслідування Офісом Прокурора проводиться шляхом надсилання місії до держав, де були вчинено відповідний міжнародний злочин. Для здійснення цієї діяльності МКС покладається на допомогу та співпрацю держав-учасниць, міжнародних і регіональних організацій, а також громадянського суспільства [13]. Як тільки Офіс Прокурора МКС визнає, що є достатньо доказів, щоб довести, що особа є відповідальною за конкретний міжнародний злочин, він звертається до Палати попереднього провадження МКС для видачі ордеру на арешт.

Власне провадження щодо вчинених міжнародних злочинів під час збройної агресії рф проти України сьогодні перебуває на стадії розслідування. 17 березня 2023 року Палата попереднього провадження МКС видала ордери на арешт в.пугіна та м.львової-белова. Згадані особи, як підкреслює Палата попереднього провадження, несуть відповідальність за воєнний злочин у вигляді незаконної депортації населення (дітей) та незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України до рф (згідно зі статтями 8(2)(a)(vii) і 8(2)(b)(viii) Римського статуту) [14].

Після того, як особа, щодо якої було видано ордер на арешт або повістку про явку, перебуває під вартою суду або вирішує добровільно прибути до суду, МКС спочатку має переконати суддів на етапі досудового провадження, що воно має достатні докази для направлення справи до суду. На цьому етапі судді повинні будуть вирішити, підтвердити, відхилити або переглянути звинувачення, висунуті Офісом Прокурора проти підозрюваного. Якщо судді затвердять обвинувачення, справа буде передана до Судової палати з розгляду справи по суті у порядку передбаченому частиною 6 Римського статуту.

Під час судового розгляду Офіс Прокурора МКС несе тягар доведення що обвинувачена особа є винною «поза розумним сумнівом». МКС може представити докази у формі документів, інших матеріальних об'єктів або показань свідків; свідки МКС також допитуються як стороною захисту, так і стороною обвинувачення.

Після того, як в Палаті були заслухані всі свідки і надані всі докази, головуєчий суддя заявляє, що подання доказів закінчилося. Потім Палата пропонує Прокурору та стороні захисту зробити заключні заяви, які дають можливість сторонам обвинувачення і захисту нагадати Палаті про докази і факти, які вони представили, а також підтвердити аргументи на підтримку своїх справ. Коли Прокурор і сторона захисту завершили свої заключні заяви, Судова палата приймає рішення у справі. Згідно ст. 77 Римського статуту, Судова палата може призначити особі, визнаній винуватою у вчиненні відповідного міжнародного злочину покарання у вигляді: а) позбавлення волі на певний строк, обчислюваний у кількості років, що не перевищує 30 років, або б) довічне позбавлення волі в тих випадках, коли це виправдано особливо тяжким характером злочину та індивідуальними обставинами особи, визнаної винною. Крім цього, як додаткові, можуть бути призначені такі покарання: а) штраф та б) конфіскація доходів, майна та активів, отриманих безпосередньо або опосередковано внаслідок вчинення злочину, без шкоди для прав *bona fide* третіх сторін.

Повертаючись до воєнних злочинів, вчинених під час збройної агресії рф проти України, то для притягнення до відповідальності використовуються одночасно як можливості МКС, так національного кримінального переслідування. Більше того, з огляду на принцип компліментарності у МКС, первинна відповідальність лежить на національних правових системах. Сьогодні незначна кількість російських військових були притягнені до відповідальності за вчинені воєнні злочини. Першою, і найбільш відомою справою після прямого збройного вторгнення рф в Україну у 2022 році стала справа Вадима Шишимаріна, який був засуджений за порушення законів та звичаїв війни (ст.438 Кримінального кодексу України), яке полягало у вбивстві беззбройного 62-річного чоловіка на початку вторгнення [15]. Разом з тим з огляду на наявні імунітети, притягнути в рамках внутрішньодержавної правової системи України вище політичне керівництво рф практично неможливо. Очевидно, місія щодо їх притягнення покладається на МКС.

Варто наголосити, що національним органам України, які здійснюють кримінальне переслідування за вчинені воєнні злочини, під час застосування положень національного законодавства, доцільно орієнтуватися на практику МКС. Вивчення, аналіз та застосування такого досвіду, створення міжнародних слідчих груп, залучення іноземних фахівців до здійснення розслідування воєнних злочинів на території України, має забезпечити їх ефективне розслідування і, як наслідок, притягнення осіб, які вчинили воєнні злочини до кримінальної відповідальності [16, с. 174].

Висновки

Міжнародна спільнота створюючи МКС поклала на нього місію органу, який повинен покласти край безкарності за вчинення найтяжчим злочинам, що викликають стурбованість усієї міжнародної спільноти. Разом з тим, уже при створенні МКС було очевидно, що з огляду на суверенітет держав, а також обмежені ресурси МКС він повинен володіти компліментарною (доповнюючою) юрисдикцією, тому кожна держава зобов'язана здійснювати свою кримінальну юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за вчинення міжнародних злочинів, а МКС може здійснювати юрисдикцію тільки тоді, коли держава не може або не бажає належним чином розслідувати чи переслідувати злочинців.

МКС володіє предметною юрисдикцією щодо міжнародних злочинів (злочин агресії, геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності), при цьому воєнні злочини, які є найбільш масовими з поміж міжнародних, можуть бути вчинені як під час міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. У МКС до відповідальності може бути притягнена будь-яка особа, яка вчиняє воєнні злочини, бо більше, за задумом його творців, головне його завдання очевидно полягає у притягненні до відповідальності вищих посадових осіб держав, яких не можна з огляду на їх імунітети притягнути до відповідальності у інший спосіб.

Список використаних джерел:

1. Rajadhyaksha, M. Universal Jurisdiction in International Law. *Law Review of Government Law College*. 2002-2003. Vol. 2, pp. 1-34.
2. Jok K.. International Criminal Law and Customary Law for Punishment of the Perpetrators of International Crimes in South Sudan. *International Annals of Criminology*. 2023. P. 1-27. doi:10.1017/cri.2023.21
3. Buromenskyi M., Gutnyk V. The Impact of ECHR and the Case-Law of the ECtHR on the Development of the Right to Legal Assistance in International Criminal Courts (ICTY, ICTR, ICC). *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Vol. 9, No. 3 (28). P.188-204. doi: 10.1515/bjes-2019-0029
4. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf>
5. Перепьолкін С. М. Юрисдикція міжнародного кримінального суду та її визнання Україною. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. - С. 243-250.
6. Gutnyk V. The Development of International Criminal Justice: Expectations and Reality. *Teise*. 2023. Vol. 126 (May). P. 101-15. DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2023.126.7>.
7. Mark S. Ellis, The Growing Crisis With the International Criminal Court. URL: <https://www.jurist.org/commentary/2019/05/mark-ellis-crisis-with-icc/>
8. Гутник В. Міжнародний кримінальний суд: навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 194 с.
9. Яворський Я. Т. Правовий статус Прокурора Міжнародного кримінального суду : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 "Міжнародне право". Львів, 2018. 197 с.
10. Komori T., Wellens K. Public Interest Rules of International Law: Towards Effective Implementation. Ashgate Publishing, Ltd., 2009. 493 p.
11. Regulations of the Office of the Prosecutor. ICC Doc.: ICC-BD/05-01-09, 23 April 2009. URL: <http://icc-cpi.int/NR/rdonlyres/FFF97111-ECD6-40B5-9CDA-792BCBE1E695/280253/ICCBD050109ENG.pdf>
12. Яворський Я. Повноваження Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо ініціювання розслідування. *Європейські перспективи*. 2013. №1. С. 166-171.
13. Lohne K. Global Civil Society, the ICC, and Legitimacy in International Criminal Justice. In N. Hayashi & C. Bailliet (Eds.), *The Legitimacy of International Criminal Tribunals (Studies on International Courts and Tribunals*, pp. 449-472). Cambridge: Cambridge University Press, 2017. Doi:10.1017/9781316536469.019
14. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, Press Release: 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>
15. Ухвала Київського апеляційного суду від 29 липня 2022 року (у справі Вадима Шишимаріна). Справа № 760/5257/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105669005>
16. Коруц У. Розслідування Міжнародним кримінальним судом воєнних злочинів росії в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 34 (73) № 1 2023. С. 171-174.